

А. В. БЛОЩАНЕВИЧ

**ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:
СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ ОГЛЯД ТА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Аналізуються основні принципи сучасного міжнародного права. Наводиться їх систематизований огляд та характеристика.

Ключові слова: міжнародне право, система міжнародних відносин, основні принципи міжнародного права.

Анализируются основные принципы современного международного права. Приводится их систематизированный обзор и характеристика.

Ключевые слова: международное право, система международных отношений, основные принципы международного права.

The basic principles of modern international law are analyzed. Their systematic review and characteristic are provided.

Key words: international law, system of international relations, basic principles of international law.

Незважаючи на всі зрушення, які відбуваються у міжнародному праві під впливом бурхливого розвитку подій на хвилі глобалізації світових процесів, у ньому залишаються незмінними основні життєво важливі для всього людства принципи, які втілюють в собі одвічні прагнення кожної людини жити в мирі, злагоді та впевненості у завтрашньому дні. Ці принципи формують міжнародне право нинішньої епохи та визначають напрям його подальшого розвитку.

Ця важлива тема була предметом досліджень провідних учених міжнародного права: В. Г. Бугкевича, М. М. Антонович, І. І. Лукашука, Я. Браунлі, А. Касезе та ін. Однак поглиблений аналіз основних принципів міжнародного права з урахуванням їх вирішальної ролі в його подальшому розвитку не втрачає своєї актуальності.

Сучасне міжнародне право дуже серйозно підходить до формулювання та визначення основних принципів. Зазвичай розглядаються три джерела, в яких сформульовано основні принципи міжнародного права: Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права і Заключний акт Гельсінкі 1975 р. Статут і Декларація називають сім принципів: 1) заборони застосування сили або загрози силою; 2) мирного вирішення міжнародних спорів; 3) невтручання; 4) співробітництва; 5) рівноправ'я і самовизначення народів; 6) суверенної рівності держав; 7) добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом. Гельсінський акт 1975 р. додатково назвав ще три принципи: 8) територіальної цілісності; 9) непорушності кордонів; 10) поваги прав людини¹.

Проголошення **принципу заборони застосування сили або загрози силою** стало великим проривом у розвитку міжнародного права, зумовленим катастрофічними наслідками Другої світової війни. Цей принцип було закріплено у Статуті ООН, підписаному в Сан-Франциско 26 червня 1945 р. Він відобразив у собі мрії людства про післявоєнний світ, де пануватиме мир, демократія і свобода.

Відповідно до п. 4 ст. 2 Статуту ООН: «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалеж-

ності будь-якої держави, так і яким-небудь іншим чином, не сумісним із цілями Об'єднаних Націй»².

Важливим для аналізу даного принципу є наведення випадків, коли застосування сили є правомірним. Статут ООН визначає такі підстави для правомірного застосування сили:

– якщо Рада Безпеки визнає, що заходи без застосування збройних сил є недостатніми для підтримання або відновлення миру та безпеки, тоді вона уповноважена застосувати силу шляхом використання повітряних, морських чи сухопутних збройних сил. Такі дії можуть включати блокаду, демонстрації чи інші операції збройних сил Членів Організації³. Це положення закріплено в ст. 42 Статуту ООН;

– якщо застосування сили відбувається у вигляді самооборони. Так ст. 51 Статуту ООН закріплює за державами невід'ємне право на індивідуальну та колективну самооборону у разі збройного нападу на них, поки Рада Безпеки не вживе необхідних заходів для підтримання міжнародного миру та безпеки.

Принцип заборони застосування сили та загрози силою є одним із основних принципів сучасного міжнародного права та відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному світі з його величезними запасами ядерної зброї та інших засобів масового знищення.

Принцип мирного вирішення спорів є логічним продовженням принципу заборони застосування сили і загрози силою і разом з ним складає основу для мирного характеру сучасних міжнародних відносин. Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН «усі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир, безпеку і справедливість». Цьому принципу присвячено також всю главу VI Статуту ООН, яка визначає способи мирного врегулювання спорів та відводить особливу роль Раді Безпеки у такому врегулюванні. Статут виділяє такі способи мирного врегулювання спорів: переговори, обслідування, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів. Рада Безпеки у разі необхідності вимагає від сторін вирішення їх спору цими способами⁴.

Цей принцип міжнародного права разом із принципом заборони застосування сили та загрози силою є фундаментом для розбудови світу, в якому мир, безпека та справедливість будуть невід'ємною частиною міжнародних відносин.

Принцип невтручання у внутрішні справи є важливим принципом сучасного міжнародного права. Він знайшов своє відображення у п. 7 ст. 2 Статуту ООН: «Цей Статут ніякою мірою не дає Організації Об'єднаних Націй права на втручання у справи, що по суті належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, і не вимагає від членів Організації Об'єднаних Націй подавати такі справи на вирішення у порядку цього Статуту; проте зазначений принцип не зачіпає застосування примусових заходів на підставі глави VII»⁵. Цю главу присвячено діям, що загрожують миру, порушують мир та є актами агресії. Тобто за таких умов втручання є правомірним.

Цей принцип більш детально визначено у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р., який сформульовано так: «Жодна держава або група держав не має права втручатися прямо або опосередковано з будь-якої причини у внутрішні та зовнішні справи іншої держави»⁶.

Зазначений принцип надає можливість державам самостійно здійснювати

діяльність у межах своєї компетенції без зовнішнього втручання. Проте у XXI столітті він набуває все меншого значення, адже глобалізаційні процеси зумовлюють звуження внутрішньої компетенції держав. Крім того, дедалі частіше трапляються випадки його недотримання. Так, виникає та проблема, що принцип невтручання у внутрішні справи має дуже тонку грань, яку так легко порушити (наприклад, важко відмежувати правомірне втручання у формі захисту прав цивільного населення у зв'язку із певними воєнними діями на території держави від заборони втручання у внутрішню боротьбу на території цієї держави).

Принцип міжнародного співробітництва проголошує взаємодопомогу та взаєморозуміння між державами, їхні спільні дії для досягнення вищої мети – загального добробуту всіх і кожного. Статут ООН у преамбулі та п. 3 ст. 1 зобов'язує держави-члени ООН «здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру»⁷. Більш чітко закріплення даного принципу знайшло своє місце у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. Вона проголошує: «Держави зобов'язані, незважаючи на відмінність у їхніх політичних, економічних і соціальних системах, співпрацювати одна з одною в різних галузях міжнародних відносин з метою підтримання міжнародного миру та безпеки і сприяння міжнародній економічній стабільності та прогресу, загальному добробуту народів»⁸.

У XXI столітті, коли перед людством постали надзвичайно складні глобалізаційні проблеми, принцип співробітництва набув особливого значення, адже проблеми такого масштабу можуть бути вирішені лише спільними діями всіх держав. Якщо держави зможуть не лише декларативно, а й фактично поступатися своїми власними інтересами заради спільного добробуту, тоді людство зможе гідно відповідати на нові виклики часу.

Принцип рівноправності й самовизначення народів і націй – це один із основних принципів сучасного міжнародного права, закріплених у Статуті ООН. Найбільш детально формулювання даного принципу міститься у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р.: «Створення суверенної незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, вільно визначеного народом, є формами здійснення цим народом права на самовизначення»⁹.

Щодо значення цього принципу в XXI столітті варто зауважити, що він не є досить актуальним для сучасного стану міжнародних відносин. Важливу роль він відіграє у період деколонізаційних процесів. Із застосуванням його зараз виникає багато проблем, адже він часто суперечить іншому надзвичайно важливому принципу міжнародного права – принципу територіальної цілісності держав. А це, в свою чергу, створює підґрунтя для виникнення локальних конфліктів.

Принцип суверенної рівності держав є центральним у сучасному міжнародному праві. На ньому ґрунтується побудова всієї системи міжнародних відносин. Він несе у собі високу ідею про те, що всі держави суверенно рівні суб'єкти міжнародного права, мають однакові права та обов'язки, є рівноправними членами міжнародного співтовариства, незалежно від відмінностей економічного, соціального, політичного чи іншого характеру. Статут ООН у п.1 ст. 2 формулює

цей принцип так: «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її Членів»¹⁰. Тобто йдеться про те, що всі члени ООН є суверенно рівними. Найбільш чітко та детально цей принцип розкрито у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. Так, вона конкретно визначає елементи суверенної рівності держав, а саме: «а) держави юридично рівні; б) кожна держава користується правами, властивими повному суверенітету; в) кожна держава зобов'язана шанувати правосуб'єктність інших держав; г) територіальна цілісність і політична незалежність держави недоторканні; ґ) кожна держава має право вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні й культурні системи; д) кожна держава зобов'язана виконувати цілком і сумлінно свої міжнародні зобов'язання і жити у злагоді з іншими державами»¹¹.

Принцип суверенної рівності держав, як уже зазначалося, складає основу сучасних міжнародних відносин. Проте трансформація міжнародних відносин у XXI ст. дещо змінює і значення цього принципу. Так, весь розвиток міжнародного права в наш час нерозривно пов'язаний із «набиранням обертів» глобалізацією, що, в свою чергу, призводить до обмеження державного суверенітету. Проте, незважаючи на це, він все одно залишається ключовим та невід'ємним елементом функціонування міжнародних відносин зараз та відіграватиме важливу роль у їхньому майбутньому розвитку.

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань є вирішальним у сучасному міжнародному праві, адже на основі цього принципу формується його юридично обов'язкова природа. Так, як відомо, міжнародне право має диспозитивний характер, проте саме цей принцип створює обов'язок для його суб'єктів сумлінно дотримуватися міжнародних зобов'язань. Статут ООН закріплює даний принцип у п. 2 ст. 2 так: «Всі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують взяті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм усім у сукупності права і переваги, що випливають із належності до складу Членів Організації»¹².

Досить ґрунтовно принцип закріплено у Віденських конвенціях про право міжнародних договорів 1969 і 1986 років. Згідно з положеннями конвенцій «кожний чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватися ними». Учасники договору не можуть посилатися на положення свого внутрішнього (національного) права з метою виправдання невиконання ними договору¹³.

Також надзвичайно важливим є положення Заключного акта НБСЄ 1975 р. про те, що дія даного принципу поширюється на всі загальновизнані норми і принципи міжнародного права¹⁴.

Саме завдяки цьому принципу міжнародне право набуває певних рис імперативного характеру. Лише за умови того, всі суб'єкти міжнародного права будуть сумлінно дотримуватися міжнародних зобов'язань, можна говорити про його подальший успішний розвиток.

Важливе місце серед основних принципів міжнародного права посідає **принцип територіальної цілісності держав**. Адже саме цей принцип надає кожній державі гарантії захисту її територіальної цілісності.

Заключний акт НБСЄ 1975 р. формулює даний принцип так: «Держави-учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, не сумісних із

цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави-учасниці, зокрема від будь-яких таких дій, що являють собою застосування сили або загрози силою. Держави-учасниці будуть однаково утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації, або інших прямих або непрямих заходів застосування сили на порушення міжнародного права, або в об'єкт придбання за допомогою таких заходів або загрози їх здійснення. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде визнаватися законною»¹⁵.

Непорушність цього принципу в подальшому розвитку міжнародних відносин та міжнародного права є гарантією стабільності та безпеки у світі. Проте вагомою проблемою є те, що він суперечить принципу права народів на самовизначення, що є причиною багатьох локальних конфліктів.

Принцип непорушності (недоторканності) державних кордонів є логічним продовженням принципу територіальної цілісності держав. Цей принцип сформульовано у Заключному акті НБСЄ 1975 р. так: «Держави-учасниці розглядають непорушними як усі кордони одна одної, так і кордони всіх держав у Європі, й тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони»¹⁶.

Значення цього принципу для розвитку міжнародного права у XXI столітті є досить неоднозначним, адже він для більшості держав світу є диспозитивним. Він гарантує непорушність кордонів лише в межах Європи, США та Канади. У зв'язку з цим перед міжнародним правом XXI століття стоїть важливе завдання – надати даному принципу універсального характеру.

Найвищою цінністю кожної держави повинна бути людина і досягненню саме цієї мети прямо чи опосередковано присвячено всі вищенаведені основні принципи міжнародного права. У своїй сукупності вони формують ще один надзвичайно важливий принцип – **принцип поваги прав людини**. Після проголошення цього принципу система міжнародних відносин увійшла у нову еру свого розвитку – еру, де людина визначається найвищою цінністю, а повага до її прав стає обов'язком. Основними джерелами міжнародного права, які закріплюють цей принцип, є: Заключний акт НБСЄ 1975 р., Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р., Пакт про цивільні і політичні права людини 1966 р., Пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 р.

Статут ООН у п. 3 ст. 1 визначає як одну із своїх основних цілей заохочення та розвитку поваги до основних прав та свобод людини¹⁷.

Проте найголовнішою щодо цього є Загальна Декларація прав людини, яка проголосила, що всі люди вільні та рівні у своїй гідності та правах¹⁸.

Принцип поваги прав людини проголошує високі ідеали свободи та рівності всіх без винятку людей, коли кожен має однакові права. Проте, на жаль, не кожен може їх однаковою мірою реалізувати. Ще часто лунають повідомлення про порушення прав людини. Тому максимально ефективне виконання цього принципу є найбільшим пріоритетом міжнародного права XXI століття.

Отже, ці десять основних принципів міжнародного права – це десять міцних та непорушних колон, на яких тримається велична споруда сучасного міжнародного права. Ці принципи – це найбільше досягнення людства у сфері розвитку міжнародного права. Вони несуть у собі прекрасні ідеали про світ рівності та свободи, де немає нічого ціннішого, ніж життя людини. Саме ці принципи зробили міжнародне право XXI століття таким, яким воно є зараз. На жаль, його ще

часто ігнорують і порушують. Проте варто пам'ятати, що безпосередньо саме право та механізм його реалізації і дотримання – це зовсім різні речі, які не можна отожднювати. І, незважаючи на численні суперечності та проблеми, які виникають у процесі реалізації даних принципів, вони все одно є найпрекраснішим досягненням не лише міжнародного права, а і права взагалі. Адже вони проголошили ті постулати, які закріплюються і на внутрішньонаціональному рівні. Хоча вони і не завжди ефективно виконуються, проте створили ідеал, до якого варто прагнути. Вони окреслили той шлях, яким міжнародне право йде зараз і рухатиметься ще не одне десятиріччя.

1. *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Міжнародне право. Основи теорії: Підручник. – К.: Либідь, 2002. – С. 208. 2. *Устав* Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010. 3. Там само. 4. Там само. 5. Там само. 6. *Декларація* о принципах міжнародного права, касаючихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_569. 7. *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Цит. праця. – С. 239. 8. *Декларація* о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_569. 9. Там само. 10. *Устав* Організації Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010. 11. *Декларація* о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_569. 12. *Устав* Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010. 13. *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Цит. праця. – С. 241. 14. Там само. – С. 242. 15. *Заключительный акт* Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_055. 16. Там само. 17. *Устав* Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010. 18. *Загальна* декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.